

Şiddetin Etkili Gücü: Uygarlıkların Kuruluşunda ve Yıkılışındaki Tarihsel ve Sosyal Dinamikler

The Effective Power of Violence: Historical and Social Dynamics in the Formation and Collapse of Civilizations

Alper KASIMOĞLU

Asist. Prof., Yalova University, Department of Political Science and Public Administration, Yalova, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Yalova Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yalova, Türkiye
Orcid: 0000-0003-1753-8790 alperkasimoglu@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Kasımoğlu, A. (2025). The Effective Power of Violence: Historical and Social Dynamics in the Formation and Collapse of Civilizations. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 67, 24-37

Kasımoğlu, A. (2025). Şiddetin Etkili Gücü: Uygarlıkların Kuruluşunda ve Yıkılışındaki Tarihsel ve Sosyal Dinamikler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 67, 24-37

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: September 24, 2024/24 Eylül 2024

Accepted/Kabul Tarihi: March 4, 2025/4 Mart 2025

Published/Yayın Tarihi: March 18, 2025/18 Mart 2025

Pub Date Season/Yayın Sezonu: March/Mart

Issue/Sayı: 67

Pages/Sayfa: 24-37

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Alper KASIMOĞLU).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı

There are no conflicts of interest./Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı

This article has one author and the contribution rate of the author is 100 %/Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Öz

Şiddet, geçmişten günümüze yaşamın ve toplumsal teşekküllerin her alanında kendini gösteren bir vakiadır. İnsanlara, hayvanlara veya nesnelere kasıtlı olarak fiziksel, duygusal, zihinsel veya türsel zarar verme ya da acı çektirme eylemi olarak tanımlanan şiddet, farklı coğrafya ve çağlarda çeşitli bağlamlarda ortaya çıkarak etkili olmuştur. Bu çalışmada, şiddetin tarihsel ve toplumsal süreçlerde uygarlıkların kurulmasında ve yıkılmasında oynadığı rol, tarihsel analiz yöntemi ile derinlemesine incelenmiştir. Ayrıca, şiddetin sosyal, psikolojik ve etik boyutları detaylı olarak ele alınmış ve bu süreçlerin devletlerin kurulması ve çöküşündeki etkileri araştırılmıştır. Şiddet ile uygarlık arasındaki karmaşık ilişki de bu bağlamda çok yönlü bir analize tabi tutulmuştur. Çalışmanın amacı, şiddetin hem kurucu hem de yıkıcı boyutlarını ve toplumsal yapılara yansımalarını incelemektir. Bulgular, şiddetin uygarlıkların gelişiminde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu, savaşlar, terör eylemleri ve soykırımlar gibi olaylarla da toplumsal ilerlemeyi sekteye uğrattığını göstermektedir. Araştırma, şiddetin uygarlık bağlamındaki etkilerini derinlemesine inceleyerek, bu karmaşık ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlamayı ve literatüre yeni bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Şiddet, Uygarlıkların Kuruluşu, Uygarlıkların Çöküşü, Tarihsel Dinamikler.

Abstract

Violence has been an inherent phenomenon manifesting in all aspects of life and social structures from past to present. Defined as the deliberate act of inflicting physical, emotional, mental, or species-related harm or suffering upon humans, animals, or objects, violence has emerged in various contexts across different geographies and historical periods. This study conducts an in-depth examination of the role of violence in the establishment and collapse of civilizations through historical and social processes, employing a historical analysis approach. Moreover, the social, psychological, and ethical dimensions of violence are scrutinized in detail, along with their impact on the formation and disintegration of states. The intricate relationship between violence and civilization is also subjected to a multidimensional analysis within this framework. The primary objective of this study is to explore both the constructive and destructive dimensions of violence and their implications for social structures. The findings indicate that violence exerts a transformative influence on the development of civilizations, while wars, acts of terrorism, and genocides hinder societal progress. By offering a comprehensive analysis of the impact of violence within the context of civilization, this research aims to contribute to a deeper understanding of this complex relationship and provide a novel perspective to the existing literature.

Keywords

Violence, Formation of Civilizations, Collapse of Civilizations, Historical Dynamics.

Giriş

Şiddet, insanlık tarihi kadar eski bir kavram olup, ilkel topluluklardan günümüze kadar yaşamın her alanında varlık göstermiştir. İnsanların hayatta kalma güdüsüyle başlayan bu olgu, doğaya ve diğer insanlara hükmetme arzusu doğrultusunda gelişmiş ve tarih boyunca çeşitli aşamalarda farklı şiddet biçimlerine evrilmiştir (Gümüş, 2007, s. 23; Collins, 2008, s. 45). Bu bağlamda, bir özneye veya topluluğa yönelik, mağdurun bedensel bütünlüğüne, malına ya da kültürel, çevresel ve sembolik değerlerine zarar verici her türlü eylem şiddet olarak tanımlanabilir. Şiddet türlerinin anlamlandırılmasında ve sınıflandırılmasında tipolojik yaklaşımlar önemli bir rol oynamaktadır. Tipolojiler, şiddetin yönelimlerini, etkilerini ve kaynaklarını ele almakta, kavramsal ve analitik bir çerçeve sunmaktadır (Galtung, 1969, s. 167-191; Ünsal, 1996, s. 30-32). Ayrıca, bu tipolojik çerçeve, şiddetin hem bireysel hem de kolektif boyutlarını anlamamıza olanak sağlar, bu da şiddetin toplumsal dinamiklerdeki rolünü daha iyi kavramamıza yardımcı olur.

Uygarlık ise, bir toplumun sosyal, kültürel, iktisadi ve politik gelişmişlik düzeyini ifade eden geniş kapsamlı bir terimdir. Toplumların medeniyet seviyeleri, teknolojik ilerlemeleri, sanatsal ve entelektüel gelişmeleri, sosyal yapıları ve değerleri uygarlık kavramının temel bileşenleridir (Braudel, 1986, s. 2-15; Diamond, 2005, s. 67-70). Tarihsel olarak, farklı uygarlıklar arasında kültürel etkileşimler ve beşerî evrimler, uygarlık kavramının tanımlanmasında önemli rol oynamıştır. Şiddet, bu süreçte hem yaratıcı hem de yıkıcı bir unsur olarak ortaya çıkmış, toplumsal değişimleri tetiklemiş ve yeni düzenlerin kurulmasına yol açmıştır (Tilly, 2003, s. 50-54; Arendt, 2006, s. 90-95). Örneğin, savaşlar ve devrimler mevcut düzenin yıkılmasına ve daha adil toplumsal yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Lakin, şiddetin yıkıcı etkileri de göz ardı edilemez; toplumları, kültürleri ve medeniyetleri tahrip eden bu tür olaylar, sosyal yapının bozulmasına ve korkunun egemen olduğu bir toplumsal düzenin oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, şiddetin dönüştürücü etkisi kadar yıkıcı potansiyeli de tarih boyunca toplumların kaderini şekillendiren kritik bir unsur olmuştur.

Bu çalışmada, şiddet kavramı, şiddet tipolojileri ve uygarlık kavramı ele alınarak, şiddet ve uygarlık arasındaki karmaşık ilişki derinlemesine incelenmiştir. Şiddetin uygarlıklara hem kurucu hem de yıkıcı etkileri, tarihsel süreçler ve sosyal dinamikler bağlamında analize tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, şiddetin uygarlık üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmek/ortaya koymak ve bu konuda literatüre yeni bir perspektif sunmaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Şiddet Kavramının İncelenmesi

Şiddet, gündelik yaşamda deneyimlenen ve üzerinde sıklıkla düşünülen bir kavramdır. Pek çok bilimsel çalışmada yer verilen bu kavram, çeşitli disiplinlerin merkezinde bulunur. Farklı kültürlerde ve zaman dilimlerinde, şiddetin farklı şekillerde ele alınması, kavramın anlaşılmasında metodolojik çeşitliliğe ve vurgu farklılıklarına neden olmuştur.

Michaud (1991, s. 5), şiddet kelimesinin etimolojik kökeninin Fransızca “violence” sözcüğüne dayandığını belirtir. Bu kelimenin Latince “violencia” ve “violare”den türediği ve “şiddet, kaba ya da acımasız kişilik, sertlik” gibi anlamlar taşıdığı ifade edilmektedir. “Violare” ise “şiddete başvurmak, kıymet bilmemek, kanunlara uymamak, karşı gelmek” anlamlarına gelir (Ünsal, 1996, s. 30). Şiddet, bu anlamda kuvvetin bir nesneye ya da canlıya karşı kullanılması ve bu kullanımın sonucunda meydana gelen olumsuz neticelerle ilişkilidir.

Keane (1998, s. 68) ise şiddeti, bir topluluğun ya da kişinin, diğerlerinin bedenine doğrudan veya dolaylı olarak zarar verecek fiziksel müdahaleler olarak tanımlar. Bu müdahaleler, basit bir yara izinden kemik kırılmasına, hatta ölüme kadar uzanabilir. Benzer şekilde, Michaud (1991, s. 10-11) ve Galtung (akt. Tepe, 2009, s. 32), şiddetin yalnızca fiziki saldırılarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda sosyal ve yapısal şiddet unsurlarını da kapsadığını vurgulamaktadır.

Genel olarak, şiddet kavramı; doğrudan fiziki zarar verme eylemleri kadar, dolaylı yollarla gerçekleştirilen, yapısal ve sosyal adaletsizlikler yoluyla da kendini gösterebilen geniş bir olguyu ifade eder.

1.1.1. Şiddete Yönelik Tipolojiler

Şiddet tipolojilerinden biri, şiddeti gerçekleştiren kişinin eyleminin ferdi mi yoksa kolektif mi olduğuna göre yapılan ayrımları içerir. Belirli bir topluluğun (örneğin çete, mafya, siyasi örgüt) mensubu olma/ait olma durumu, kolektif şiddeti ferdi şiddetten ayıran önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar (Ergil, 2001, s. 40).

Şiddet ayrıca, motivasyon kaynağına göre de sınıflandırılabilir. Töre cinayetleri, namus adına işlenen cinayetler ve iktisadi beklentilere dayalı güdülemeler, şiddetin farklı motivasyon kaynakları olarak tanımlanır. Bunun yanında, şiddet suç unsuru taşıyıp taşımasına göre de tasnif edilir. Adam öldürme, yaralama, darp etmek, gasp, taciz ve soykırım gibi eylemler, suç barındıran şiddet örnekleridir (Ünsal, 1996, s. 32).

Fransız araştırmacı Chesnais'in tipolojik çalışmasında (akt. Keleş ve Ünsal, 1996, s. 92), şiddet "özel şiddet" ve "kolektif şiddet" olarak iki ana başlıkta incelenmiştir. Özel şiddet, cürüm (suç ile ilgili) ve cürüm olmayan (suç ile ilgisiz) alt başlıklarına ayrılırken, kolektif şiddet, terör, grevler, darbeler gibi yurttaşların iktidara uyguladığı şiddet ile iktidarın topluma karşı uyguladığı baskı ve savaşları içerir. Bu tipoloji, politik şiddetin anlaşılmasında da önemli bir çerçeve sunar.

Mehden'in şiddet tasnifi, Türkiye'deki askeri darbeler, öğrenci hareketleri ve etnik çatışmalar gibi toplumsal olayları sınıflandırmak için önemli bir çerçeve sunar (akt. Keleş ve Ünsal, 1996, s. 92). Özellikle 27 Mayıs 1960, 12 Eylül 1980 darbeleri ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi, bu kategori altında incelenebilecek önemli şiddet olaylarıdır. Bu tür olaylar, toplumsal ve siyasi dinamikler bağlamında değerlendirildiğinde, yurttaşların iktidara karşı uyguladığı şiddet ile iktidarın topluma karşı uyguladığı baskı ve şiddet arasında sıkı bir ilişki olduğu görülür. Dahrendorf'un toplumsal çatışma ve çıkar çatışması süreçleri ile Girard'ın mimetik arzular teorisi, şiddetin bireysel ve toplumsal kökenlerini açıklamak için önemli kavramsal araçlar sunar. Walker'ın ekolojik şiddet tipolojisi ise şiddetin çevresel, toplumsal ve bireysel boyutlarını kapsayan daha geniş bir perspektif sunar (Dahrendorf, 1959, s. 145-148; Girard, 1989, s. 1; Walker, 1999, s. 21-23).

1.1.2. Şiddetin Etik ve Felsefi Boyutları

Etik ve felsefi perspektifler, şiddetin doğasını, meşruiyetini ve sonuçlarını anlamada önemli rol oynamaktadır. Şiddetin felsefi temelleri, insan doğasının, ahlakın ve toplumsal düzenin sorgulanmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Şiddetin ahlaki boyutları, bireysel ve toplumsal düzeyde karmaşık etkileşimler içerir; bu etkileşimler tarih boyunca uygarlıkların dinamiklerini şekillendirmede kritik rol oynamıştır. Şiddetin etik ve felsefi açıdan ele alınışı, genellikle insanın varoluşsal durumu ve özgürlük kavramları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Hegel'in diyalektik anlayışında şiddet, tezin ve antitezin çatışması sonucunda senteze ulaşılması süreci olarak tanımlanmaktadır (Hegel, 1999, s. 135). Bu bağlamda, şiddet toplumların gelişimi için kaçınılmaz bir araç olarak kabul edilebilir; ancak bu durum, şiddetin meşrulaştırılma riskini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla etik tartışmalar devreye girer ve şiddetin meşruiyeti adalet, haklar ve özgürlükler çerçevesinde sorgulanır. Kant'a (2003, s. 47-48) göre, hiçbir durumda şiddet bir amaç olarak kullanılmamalıdır; zira şiddet, insanın kendi rasyonel varlığına ve diğer bireylerin özerkliğine saygısızlık olarak değerlendirilmektedir. Bu anlayışta, şiddet mutlak bir kötülük olarak nitelendirilmekte ve bu tür eylemlerin ahlaki bir sapma olduğu savunulmaktadır.

Judith Butler gibi düşünürler, şiddetin etik tepkilerini ve savaş bağlamındaki etkilerini incelerken, toplumsal ve politik yaşamın içgüdüsel boyutlarını vurgulayarak şiddetin etkilerini etik açıdan ele almışlardır (Butler, 2020, s. 25). Butler, şiddetin ahlaki ve etik normların ihlali olarak görülmesinin, toplumsal düzenin ve bireylerin haklarının korunması açısından önemli tartışmaları beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Diğer taraftan, utilitarist yaklaşım¹ göre, şiddet daha büyük bir iyiliğe hizmet ediyorsa ve toplumun genel refahını artırmaya yönelikse etik açıdan kabul edilebilirdir (Mill, 2017, s. 14). Bu bakış açısı, şiddeti sonuç odaklı bir değerlendirmeye tabi tutar ve bu bağlamda şiddetin etik olarak meşru kılınabileceğini savunur.

Max Weber, devletin meşru şiddet tekeline sahip olduğunu belirtirken, devletin güvenlik, adalet ve düzeni sağlama amacıyla şiddet kullanmasını etik açıdan meşru kabul etmektedir (Weber, 1996, s. 78). Ancak, bu durum devletin şiddet kullanımını kötüye kullanma riskini de içermekte ve bu bağlamda sürekli bir etik sorgulama gerekliliğini doğurmaktadır (Weber, 1996, s. 80). Felsefi olarak, bireylerin şiddete başvurma nedenleri arasında özgür irade, baskı altında olma durumu ve ahlaki zorunluluklar yer almaktadır (Mill, 2017, s. 16). Bu bağlamda, bireysel şiddet eylemleri her zaman bir ahlaki yargının konusu olabilir ve bu eylemler, içinde buldukları bağlama göre etik olarak değerlendirilmektedir.

1.1.3. Şiddetin Sosyal ve Psikolojik Boyutları

Şiddet, bireyler ve toplumlar üzerinde sosyal ve psikolojik açıdan derin izler bırakan, karmaşık yapıda bir olgu olup, özellikle şiddetin, toplumsal normları pekiştirmesi ya da dönüştürmesindeki rolüne ilişkin yapılan araştırmalar, bu olgunun çok boyutlu doğasını ortaya koymaktadır (Huesmann, 2018, s. 334). Sosyal psikoloji alanında yapılan araştırmalar, şiddetin bireylerin psikolojik durumları üzerindeki etkilerini incelerken; bu olgunun sadece bireysel bir patoloji olmadığını, aksine toplumsal ve kültürel faktörlerle de yakından ilişkili olduğunu göz önüne sermektedir. Şiddetin sosyal boyutu, sosyologlar tarafından ele alınmış olup, bireylerin toplumsal normlar, değerler ve inançlar doğrultusunda nasıl davrandıklarını

¹ Utilitarist yaklaşım, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Bu etik teori, bir eylemin doğruluğunu ya da yanlışlığını, o eylemin neticesinde ortaya çıkan mutluluğun (veya acının) miktarına göre değerlendirmektedir. Bentham, her eylemin insan mutluluğunu maksimize etme potansiyeline göre değerlendirildiği bir "fayda hesaplaması" önerirken, Mill "yüksek" ve "düşük" zevkler arasında bir ayrım yaparak utilitarizmi daha karmaşık bir hale getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jeremy Bentham, *Ahlak ve Yasamanın İlkeleri Üzerine Giriş* (Çev. Cemal Güzel, Yapı Kredi Yayınları, 2000); John Stuart Mill, *Faydacılık* (Çev. Abdullah Yılmaz, Say Yayınları, 2017).

irdelemektedir (Anderson, 1999, s. 452). Şiddetin toplumlar üzerindeki etkileri incelenirken, tarihsel süreçler ve sosyal dinamikler dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Haslam ve Reicher, 2012, s. 154-179).

Psikolojik açıdan ele alındığında, şiddetin bireylerin zihinsel sağlığı üzerinde oluşturduğu etkiler önemli bir inceleme alanını teşkil etmektedir. Şiddete maruz kalan bireyler, uzun süreli stres, kaygı ve depresyon gibi psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalabilir; bu travmatik deneyimler, bireylerde post-travmatik stres bozukluğu gibi çeşitli rahatsızlıklara neden olabilir (Kessler, 2005, s. 110). Bu durum, bireylerin sosyal işlevselliklerini ve genel yaşam kalitelerini olumsuz etkileyerek, toplumsal bağlamdan kopma eğilimlerinin artmasına yol açabilir (Foa, 1995, s. 345). Şiddetin psikolojik boyutları, bireylerin kendilik algılarını ve diğer insanlarla olan ilişkilerini de etkileyebilmekte olup, şiddete maruz kalan bireyler, kendini suçlu görme/hissetme ve düşük benlik saygısı benzeri olumsuz bilişsel kalıplar geliştirme eğilimindedirler (Tol vd., 2019, s. 43). Şiddetin nesiller arası oluşturduğu etkiler de göz ardı edilmemesi gereken mühim bir noktadır; şiddet deneyimleri, bir nesilden diğerine aktarılabilir ve bu durum bir şiddet döngüsünün oluşmasına zemin hazırlayabilir (Widom, 1989, s. 72).

Şiddetin sosyal dokular üzerinde oluşturduğu etkiler, toplumların içsel yapısını zayıflatabilir ve sosyal uyumu tehlikeye sokabilir. Bu etki, bireylerin toplumdan yabancılaşmasına ve toplumsal bölünmelere neden olabilir. Şiddetin sosyal dokularda oluşturduğu bu yıpranma, bireylerin toplumsal bağlarını zayıflatarak, toplum içindeki güven ve dayanışma duygusunu da sekte vurur. Toplumların dayanıklılığını artırmak ve şiddetin olumsuz etkilerini minimize etmek için toplumsal yapıların güçlendirilmesi ve bireyler arasındaki sosyal bağların kuvvetlendirilmesi gereklidir (Galtung, 1969, s. 176).

1.2. Uygarlık Kavramı

Uygarlık kavramı, pek çok soyut kavram gibi farklı tasvir, tanım ve yorumlar içermektedir. Batı dillerindeki karşılığı olan "civilization" terimi, Latince kökenlidir ve "civitas" (kent, şehir, site) ile "civis" (bir şehrin sakini) kelimelerinden türemiştir. "Civilization" kelimesi şehirleşme, kentleşme, medenileşme anlamlarını taşımaktadır (Anderson ve Cullen, 2002, s. 94). Fransız tarihçi Braudel'e (1993, s. 3) göre, "civilisation" terimi ilk kez 1756 yılında, XVII. yüzyıl Fransa'sında fizyokrat Victor Riqueti Marki de Mirabeau tarafından kullanılmıştır. Bu dönem, aydınlanma tartışmalarının yoğun olduğu ve toplumsal gelişmelerin ivme kazandığı bir çağdır. Dolayısıyla, "uygarlık" sözcüğünün kullanılmasında tarihî sürecin doğrudan etkisi olduğu söylenebilir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre, uygarlık kelimesinin iki farklı anlamı vardır: ilki; uygar oluş durumu, medeniyet olup, diğeri; bir ülkenin ya da toplumun maddi ve manevi varlıklarının tümü, fikir, sanat, kültür faaliyetleriyle alakalı tüm ayrıcalıklarının bütünüdür (TDK). Akarsu (1998, s. 185-186) ise Felsefe Sözlüğü'nde uygarlık kavramına üç farklı yorum getirmiştir: barbarlık halinden sıyrılarak belirli bir yurt içinde gelenek ve göreneklere bağlı olarak beraberce yaşama durumu; bilim ve teknolojinin gelişmesiyle yaşam koşullarının iyileşmesi ve toplumsal yaşamın incelenmesi; geniş kapsamlı olarak bir toplumun tüm kesimlerinde ortak olan inançsal, ahlaksal, estetik, teknik ve bilimsel özelliklerin bir bütünü.

Ziya Gökalp (2005, s. 11), toplumların üst katmanlarını diğer toplumların üst katmanlarına bağlayan medeni kurumların tümünün, "medeniyet" adı verilen bir bütünü oluşturduğunu belirtmiştir. Meriç'in (2004, s. 81) Fransız Akademisi Sözlüğü'nden aktardığına göre, "medenileştirme fiili" veya "medeni olma hali" insanlığın ahlaki, fikirselle ve içtimai olarak ilerlemesini ifade eder. Marksizm öncesi felsefe, uygarlık kavramını dünya tarihinin çözümlenmesi bağlamında incelerken, Aydınlanma dönemi Fransız düşünürleri, akla, hak ve adalete müstenit olan bir toplumu "uygar toplum" olarak tanımlamışlardır. Modern kentsoylu/burjuva sosyolojisine göre uygarlık, teknoloji, sosyal yapı ve felsefeden oluşan bir bileşke olarak değerlendirilmektedir (Felsefe Sözlüğü, 1991, s. 493-494).

Huntington (2002, s. 20, 40), Medeniyetler Çatışması adlı eserinde, uygarlık kimliklerinin, soğuk savaş sonrası dünyasında kültür ve kültürel kimliklerden kaynaklanan çatışmaların temel nedeni olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, M. Weber, E. Durkheim ve A. Toynbee gibi düşünürlerin uygarlık üzerine önemli katkıları bulunmaktadır. Elias (2005, s. 73-74) uygarlık kavramının teknolojik ilerleme, davranış tarzları, ilmi bilgi seviyesi gibi çok çeşitli olguları açıklamak için kullanıldığını belirtir. Ona göre, uygarlık ile ifade edilen olgunun birkaç kelime ile özetlenmesi zor olsa da, Batılı toplumların son birkaç yüzyıldır bu kavramı, kendilerini önceki toplumlardan ayıran özellikleri vurgulamak için kullandığı açıktır.

Tanilli'ye (2005, s. 11) göre uygarlık, yaşayış tarzlarının, kullanılan aletlerin, çalışma usullerinin, inançların, fikirselle, kültürel ve sanatsal eserlerin, politik ve toplumsal oluşum biçimlerinin tümüdür. İnalçık ve Renda (2003, s. 13) uygarlığı, "bir çizgide gelişen kültürün bir merhalesi" olarak tanımlarken, Özbacı (2000, s. 6) ise uygarlığı, "insanoğlunun bilim, teknik ve toplumsal hayat itibarıyla ulaştığı en ileri seviye" olarak nitelendirmiştir.

1.2.1. Uygarlığın Diyalektiği

Uygarlık diyalektiği, uygarlıkların tarihsel varoluşları, dönüşümleri, çatışmaları, gelişmeleri ve bu süreçte ortaya çıkan yeni uygarlık formlarını anlamaya yönelik bir kavramdır. Bu deyiş, belirli bir akademik disiplinde standartlaşmış bir terim veya kuram olarak değil; felsefi, sosyal-politik, tarihî ve kültürel çalışmalarda, özellikle diyalektik materyalizm veya tarihsel materyalizm bağlamında kullanılan bir ifade olarak öne çıkar (Marx ve Engels, 2013, s. 22). Diyalektik mantık, toplumların tarihsel evrimini, mevcut durumlarını ve devam eden sosyal eşikleri açıklamada önemli bir araç olarak kullanılır (Hegel, 1999, s. 132-139). Farklı tarihî dönemlerde uygarlıkların yaşadığı aşamalar, toplumsal, iktisadi, kültürel ve teknolojik değişimlerle birlikte ilerler. Diyalektik, sosyal-döngüsel süreçleri anlamada analitik bir araç olarak hizmet eder.

Hegel'in idealist diyalektiği ile Marx ve Engels'in materyalist diyalektiği arasındaki farklılıklar, uygarlıkların evrimsel süreçlerinin anlaşılmasında kritik bir rol oynar. Hegel, düşüncenin gelişim sürecine odaklanırken, Marx ve Engels, maddi koşulların toplumsal dönüşüm üzerindeki etkisini vurgulamıştır (Hegel, 1999, s. 138-139). Bir uygarlıkta sosyal yapının değişimi, genellikle farklı sınıf veya gruplar arasındaki çatışmalardan kaynaklanır (Marx ve Engels, 2013, s. 22-30). Bu çatışmalar, o toplumun mevcut yapısal zorluklarını ve çelişkilerini yansıtır. Çatışmaların çözümü veya uyumlanması, yeni bir toplumsal düzenin, yeni bir uygarlık aşamasının doğmasına yol açar. Bu süreç, uygarlığın diyalektiği olarak adlandırılır ve sosyal-politik ile tarihî bağlamda baş gösteren değişimlerin diyalektik süreçlerle nasıl açıklanabileceği üzerine yoğunlaşır.

Bu diyalektik süreçler, modern toplumlarda küreselleşme, teknolojik değişim ve kültürel etkileşimler bağlamında yeniden şekillenmiştir. Sanayi devriminden bilgi çağına kadar geçen sürede toplumsal dönüşümler, uygarlıkların diyalektik gelişiminde belirleyici olmuştur (Braudel, 1986, s. 45-47). Uygarlığın tarihsel süreç içindeki evrimini, çatışmalarını, dönüşümlerini ve ilerlemesini anlamaya çalışan bu yaklaşım, toplumların sürekli dönüşüm ve gelişim süreçlerini inceleyerek uygarlıkların tarihsel ilerlemesini açıklamayı amaçlar (Hegel, 1999, s. 132-133). Örneğin, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte yaşanan dönüşüm, uygarlığın diyalektiği kapsamında değerlendirilebilir (Braudel, 1986, s. 65-67). Tarım toplumlarında görülen çatışmalar ve sınıfsal değişimler, sanayi toplumuna geçişi tetiklemiş ve bu geçiş süreci, çatışmalarla beliren sosyal çözümlenme ile yeni bir uygarlık aşamasının temelini oluşturmuştur (Marx ve Engels, 2013, s. 22-23).

1.2.2. Şiddetin Kurucu Rolü: Uygarlıkların Doğuşu

Şiddetin insanlık tarihiyle başladığı savı, baskın bir görüştür ve tarih; özellikle savaşlar, çatışmalar, isyanlar ve ayaklanmalar üzerinden anlatılır. Bu anlatım, şiddetin tarihsel rolünü ve önemini vurgulasa da, şiddetin yalnızca tarihsel bir olgu olarak değerlendirilmesi, kavramın tam anlamıyla anlaşılmasını engelleyebilir (Smith, 2021, s. 45).

Şiddet, cephelerden evvel, uğruna savaşılan ve idealize edilmiş bir uygarlığı kurmak amacıyla da kullanılmıştır. Bu bağlamda, şiddetin yapıcı ve olumlu yönlerinin de olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Arendt, 2006, s. 151-155). Dolayısıyla, mevcut durumu dönüştürmek ve ona göre uygarlıkları üretmek amacıyla şiddet, dönem dönem kaçınılmaz olmuştur (Arendt, 2006, s. 220-224).

Arapça bir isim olan ve Kamus-ı Türkî'de "sertlik, sert ve katı tutum/davranış, kaba güç, zor kullanma" anlamlarına gelen şiddetin Latince karşılığı "violentia" dişil bir sözcüktür (Ünsal, 1996, s. 29). Bu sözcük, Latince'de üretkenliğe ve verimliliğe vurgu yapar. Diğer taraftan, "siyaset" sözcüğünün at terbiyesi/eğitilmesinden türetilmesi ve bir manada terbiye edilmiş/eğitilmiş olmakla ilgili olması ayrıca önemlidir (Biol, 2011, s. 12). Bu iki kavram, insanın kendi doğasında, kendi türünü çoğaltma isteğini ve aynı zamanda denetim altına alma düşüncesinin zihni yapısını göstermektedir.

Arendt (2006, s. 175-195) İnsanlık Durumu adlı eserinde, Aristoteles'in aktif yaşam "vita activa" kavramından hareketle insana ilişkin üç tür faaliyetten bahseder: emek, iş, edim/eylem. Bu eylemlerden ilki olan emek, insanın hayatta kalması ve türünün devamını sürdürmesi amacıyla uyguladığı etkinlikler olup, bedensel ihtiyaçlarca belirlenmekte ve insanı hayvanlara yaklaştırmaktadır. Ancak, emek tabiatında şiddet içermeyen bir faaliyettir. İş etkinliği, insanın çevresinin ve genel anlamda dünyanın fiziksel şartlarını değiştirmeye yönelik tüm faaliyetlerdir ve bu faaliyetler, işleyişi gereği şiddet barındırır. Masa ya da sandalye yapmak amacıyla ağacı işlemek, bina yapmak için doğayı değiştirmek, şiddet uygulanmasını gerektirir. Bu manada anlamda iş, insanların birlikte yaşamasına fırsat tanıyan bir dünya oluşturduğu için siyasal alanın kurulmasının gerek şartıdır (Altunok, 2007-08, s. 57-58).

Eylem ise kişinin başka insanlarla girdiği ilişkileri tasarlar ve insanların çeşitliliğinden, farklılıklarından meydana gelmekte olup bu bağlamda siyasal alanda geçerli olan tek etkinlik eylemdir (Arendt, 2006, s. 180-185). Arendt'in değindiği üç faaliyet arasında, konu araştırma özelinde ele alınması gereken "iş etkinliği"dir. İnsan türü, tabiatı yalnızca olduğu haliyle kullanmamakta, aynı zamanda onu dönüştürmektedir. Bu bağlamda, zihnî yeti, alet, araç ve gereç tasarımı yapıp kullanımına olanak sağlar. Göçebe, avcı-toplayıcı topluluklar, gereksinimlerini tabiatla buldukları haliyle giderdikleri için emek etkinliği içindeydiler; ancak yerleşik hayata geçen ve tarımsal üretime başlayan topluluklar ilk kez 'iş' etkinliğini gerçekleştirdi. Toprak

işlenerek ıslah edilmiş, ürün, ayırık otlardan temizlenerek kültür edilmiş ve sonuçta doğal, tabii seyre müdahale edilmiştir (Arendt, 2006, s. 200-202).

İnsanoğlunun fiziksel çevresini ve yaşam şartlarını daha uygun bir hale getirme çabası, tabii olanı dönüştürmek için şiddet kullanmayı içerir. Çiftçi toprağı işlerken, marangoz ağaca biçim verirken, heykeltıraş taşı yontarken şiddet uygulamıştır (Arendt, 2006, s. 220-224). Bu şiddet, birlikte yaşamın fiziksel şartlarını oluşturmaktan tutun da estetik hüviyete sahip bir eşya yaratmaya kadar uzanır. Bir heykeltıraş, kullandığı malzemelere fiziksel güç uygulayarak, doğal hallerini dönüştürmektedir. İnsanoğlu, üretken anlamda şiddet kullanmaktan sakınsaydı uygarlıkların kurulup geliştiğı şehirlerden bahsedilemezdi. Uygarlık düşüncesinin kendisi, gelişmek için sadece elverişli yer ve mekâna değil, o mekânları ve eşyayı dönüştüren zaruri zihinsel ürünlere ihtiyaç duyar (Arendt, 2006, s. 228-230).

1.2.2.1. Devlet Kurulmasında Şiddetin Rolü

Tarih boyunca, devletlerin kurulması ve şekillenmesi sürecinde şiddet merkezi bir etken olmuştur. Charles Tilly'nin "Devlet savaş yapar, savaş da devleti yapar" tezi, modern devletlerin oluşumunda savaş ve şiddetin belirleyici rolünü vurgular (Tilly, 2003, s. 170). Bu bağlamda, şiddetin devletin meşru şiddet tekeli oluşturmasıyla doğrudan ilişkili olması, devletin şekillenme sürecini derinden etkilemiştir (Weber, 1996, s. 78). Erken modern dönemde Avrupa'da, devletlerin ortaya çıkışı büyük ölçüde savaş ve şiddet stratejileriyle gerçekleşmiştir; savaşlar, sadece sınırları genişletmek için değil, aynı zamanda merkezi otoritelerin güçlenmesini sağlamak amacıyla da kullanılmıştır (Howard, 2016, s. 215). Bu süreç, devletin sosyal, iktisadi ve politik yapılarında derin izler bırakmış ve bu yapılar, devletin şiddet uygulama kapasitesini artırmıştır.

Devletin şiddet kullanma yetisi, yalnızca dış tehditlerle sınırlı kalmamış, iç düzenin tesis edilmesinde de önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Fransız Devrimi sonrasında, devletlerin iç istikrarı sağlamak için şiddeti kullanması, modern devlet kavramının şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır (Foucault, 2000, s. 29). İç isyanları bastırmak ve merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla şiddet, meşru bir araç olarak benimsenmiştir (Giddens, 2016, s. 151).

Asya'da, özellikle Çin ve Japonya'da, devletin kurulma sürecinde şiddet, merkezi otoritenin tesis edilmesinde belirleyici olmuştur. Çin'de Qin Hanedanlığı'nın yükselişi, geniş çaplı askeri seferler ve iç savaşlar yoluyla gerçekleşmiş; Japonya'da ise şogunluk sistemi², savaşçı seçkinlerin egemenliği altında şekillenmiştir. Benzer şekilde, Rusya'da da, devletin genişlemesi ve güçlenmesi, şiddet ve savaşlar sonucunda gerçekleşmiştir (Hobsbawm, 1996, s. 142).

Modern dönemde ise, ideolojik temelli şiddet hareketleri, devletlerin meşruiyetini ve gücünü pekiştirmek maksadıyla kullanılmıştır. Almanya ve Sovyetler Birliği örneklerinde olduğu gibi ideolojik şiddet, devletin temel unsurlarından/yapı taşlarından biri haline gelmiştir (Arendt, 2006, s. 23). Şiddet, bu bağlamda, devletin meşruiyetini sağlamak, otoritesini pekiştirmek ve iç düzeni korumak adına merkezi bir rol oynamış; bu da şiddetin, devletin kendisini tanımlayan bir unsur haline gelmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, şiddet ve devlet arasındaki ilişki, devletin tarihsel olarak nasıl şekillendiğini ve günümüzdeki yapısını anlamada önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Foucault, 2000, s. 34).

1.2.2.2. İdeolojik ve Kültürel İnşa

Devletlerin kuruluşunda meşruiyetin pekiştirilmesi ve toplumsal kontrolün sağlanmasında ideolojik ve kültürel inşa süreçleri kritik bir rol oynar (Anderson, 2006, s. 9-11). İdeolojiler, topluma ortak değerler sunarken, kültürel inşa bu değerlerin gündelik yaşamda uygulanmasını sağlar. Bu süreçte ulusal kimlik ve devletin sosyal yapıları şekillenir (Gorski, 2024, s. 44). Tarihsel semboller, mitler ve ideolojik doktrinler bu süreçte etkin şekilde kullanılır (Hobsbawm, 1990, s. 5). Eğitim ve basın/medya gibi kurumlar aracılığıyla toplum, belirli bir dünya görüşü etrafında birleştirilir. Devlet, ideolojik araçları ve kültürel sembolleri kullanarak ulusal bilinci oluşturur ve toplumsal sürekliliği sağlar (Anderson, 2006, s. 13).

Kültürel inşa sürecinde milliyetçilik merkezi bir yer tutmakla birlikte, ulusal bayramlar, anıtlar ve eğitim müfredatları bu sürecin bir parçası olarak kullanılır (Smith, 2013, s. 78). Örneğin, Çin'deki eğitim politikaları, devletin ideolojik temellerini güçlendirmek amacıyla uygulanmıştır (Hu, 2007, s. 53). İdeolojik ve kültürel inşa, sadece ulusal kimlik oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda toplumun tarihsel hafızasını da şekillendirir. Bu süreçte tarih yazımı ve ulusal semboller aracılığıyla belirli bir tarihsel anlatı teşvik edilir. Sovyetler Birliği döneminde, sosyalist ideolojiyi güçlendirmek amacıyla tarih yazımı ve eğitim müfredatı yeniden düzenlenmiştir (Markwick, 2001, s. 111-114).

² Şogunluk sistemi, Japonya'nın feodal dönemde şogun adı verilen askeri diktatörler tarafından yönetildiğı bir siyasi yapıdır. Bu sistem, samuray sınıfının siyasi ve askeri egemenliğini ifade eder ve Japonya'nın tarihsel gelişim sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Güvenç, M. (2004). Japonya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze Japonya'nın Tarihsel Gelişimi. Selenge Yayınları.

Bu süreç, toplumun farklı kesimlerini birleştirmeyi de amaçlamakla birlikte, devletler, genellikle ortak düşmanlar yaratarak toplumu bir araya getirir ve bu strateji, devletin ideolojik hedeflerine meşruiyet kazandırır (Williams, 2009, s. 112; Gramsci, 2017, s. 123). Ayrıca, toplumsal çatışmaların yönetilmesinde kültürel hegemonya ve ideolojik kontrol önemli araçlardır (Gramsci, 2017, s. 258). Devlet, bu süreçleri etkin bir şekilde yöneterek toplumsal düzeni sürdürmeyi ve genel refahı sağlamayı amaçlar.

1.2.3. Uygarlıkların Çöküşünde Yıkıcı Şiddetin Rolü

Bir önceki başlıkta, şiddetin insanın tabiatından kopuşuyla ve uygarlık süreciyle nasıl aktif hale geldiği, uygarlıkların inşasında şiddetin dönüştürücü bir güç olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Ancak şiddet, yalnızca uygarlıkların kurulmasında rol oynamakla kalmaz; aynı zamanda, tarihsel süreç içinde bu uygarlıkları tehdit eden bir unsura da evrilebilir. İnsan, doğal olanı değiştirme ve dönüştürme gücüne sahip bir varlıktır. Örneğin, doğada yaşamak için kullanılacak mağaralar bulunabilir; ancak kapı, pencere, baca gibi özelliklere sahip bir yapı doğada bulunmaz. Depremler, yangınlar, seller ve volkanik patlamalar gibi hadiseler, tabii şiddet (afet) olarak sınıflandırılır ve bu olaylar insan etkisi olmadan gerçekleştiğinden, beşeri şiddet kategorisine girmez. Ancak bu doğal afetlerin uygarlıklara olan yıkıcı etkileri de göz ardı edilemez (Diamond, 2005, s. 157; Gümüş, 2007, s. 32). Şiddet, ancak insanın tüketebileceğinden fazla avlanması veya keyfi olarak şiddet uygulaması durumunda yıkıcı hale gelir (Gümüş, 2007, s. 34).

İnsan, kendi düzenini kurarken, bu düzeni öncelikle zihninde tanımlar ve ardından inşa eder. Ancak bu düşünce ve eylem, inşa edilenleri yıkan eylemlerin de faili olabilir. Bu bağlamda şiddet; uygarlığı tehdit eden, uygarlık değerlerine zarar veren ve uygarlığı yıkmaya gücüne sahip her türlü eylemi ifade eder. Farklı kültür ve uygarlıklar, şiddeti farklı şekillerde algılayabilir. Örneğin, İspanya'daki boğa güreşleri bazı toplumlarda şiddet içerikli olarak görülürken, İspanyollar tarafından saygınlık ve prestij sembolü olarak kabul edilir (Biro, 2011, s. 21).

Uygarlıkların çöküşündeki yıkıcı şiddet sadece dışsal tehditlerden değil, aynı zamanda içsel zayıflıklardan da kaynaklanabilir. İç savaşlar, iktisadi krizler, politik istikrarsızlıklar ve toplumsal çatışmalar, bir uygarlığın kendi içinde şiddeti doğurabilir ve bu içsel şiddet, uygarlığın kendi dinamiklerini bozarak çöküş zemin hazırlayabilir. Örneğin, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünde hem dışsal barbar istilaları hem de içsel sosyal ve iktisadi çatışmaların rol oynadığı bilinmektedir. Bu tür içsel şiddet, uygarlıkların sadece fiziksel varlığını değil, aynı zamanda kültürel ve moral değerlerini de aşındırarak, uzun vadede kalıcı çöküşlere yol açabilir (Tainter, 1988, s. 193-194).

1.2.3.1. Savaşlar ve İsyanlar

Uygarlıkların çöküşünde savaşlar ve isyanlar, yıkıcı şiddetin en belirgin formları olarak etkin bir rol oynar. Tarih boyunca pek çok uygarlık, iç ve dış savaşlar, isyanlar ve çatışmalar nedeniyle çökmüş; bu hadiseler sadece fiziksel yıkıma yol açmakla kalmamış, aynı zamanda sosyal ve siyasi yapıları da kalıcı olarak etkilemiştir (Tainter, 2017, s. 43-45). İsyanlar, genellikle sosyal adaletsizliklere ve iktisadi eşitsizliklere yönelik tepkisel bir eylem olarak ortaya çıkmakta ve bu süreçte toplumun marjinalleştirilmiş kesimleri önemli rol oynamaktadır. Bu tür çatışmalar, toplumsal yapının yeniden şekillenmesine neden olabilmekte ve bazen mevcut hükümetlerin düşmesine ya da büyük reformların gerçekleşmesine yol açabilmektedir.

Savaşlar ve isyanlar, devletlerin sadece fiziksel sınırlarını değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik sınırlarını da yeniden tanımlar. Bu süreç, toplumsal kimliklerin ve ideolojilerin yeniden şekillenmesine yol açarken, devrimler sırasında bu tür radikal değişimler daha belirgin hale gelir. Örneğin, Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü, hem dış tehditler hem de iç isyanlarla hızlanmıştır. Özellikle 1453'teki Osmanlı kuşatması, Bizans'a son büyük darbeyi vurmuş, bununla birlikte iç siyasi çatışmalar ve iktisadi zorluklar da bu çöküşte önemli bir rol oynamıştır (Norwich, 1997, s. 304-306). Benzer şekilde, Maya Uygarlığı'nın çöküşü de iç savaşlar ve isyanlarla ilişkilendirilmekte; Maya şehir devletleri arasındaki rekabet, şiddetli çatışmalara yol açarak merkezi yönetimin çökmesine sebep olmuştur (Smithsonian, 2014). Yucatán Caste Savaşı gibi yerel isyanlar da, uygarlıkların çöküşündeki yıkıcı şiddetin etkilerini gözler önüne sermektedir. Bu isyan, İspanyol sömürge yönetimini ve yerel Maya toplumunu derinden etkileyerek uzun süren bir şiddet döngüsüne neden olmuştur (Kalyvas, 2009, s. 123-125).

Bu ve benzeri örnekler, savaşlar ve isyanların uygarlıkların çöküşünde nasıl bir katalizör görevi gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu olaylar, yalnızca askeri ve politik yenilgileri değil, aynı zamanda sosyal ve iktisadi sistemlerin/yapıların çöküşünü de beraberinde getiren karmaşık süreçlerdir.

1.2.3.2. Çöküş ve Yeniden İnşa

Çöküş ve yeniden inşa süreçleri, devletlerin ve uygarlıkların tarih boyunca karşı karşıya kaldığı en zorlu dönemlerden biridir. Bir devletin veya uygarlığın çöküşü, genellikle uzun süren çatışmalar, iktisadi krizler ve toplumsal yapının bozulmasıyla ilişkilendirilir. Bu süreç, mevcut düzenin sona ermesiyle birlikte yeni bir düzen kurmanın ve toplumsal yapıların

inşası için de bir fırsat sunar (Gümüş, 2007, s. 34). Çöküş dönemlerinde, merkezi otorite zayıflar ve bunun sonucunda isyanlar ve diğer şiddet olayları yaygınlaşır; toplumsal yapılar çözümlürken, yeni güç odakları ortaya çıkar ve yeniden inşa süreci, genellikle bu güçlerin liderliğinde gerçekleşir. Bu süreçte, toplumsal yapılar, ideolojiler ve iktisadi sistemler yeniden tasarlanır (Ünsal, 1996, s. 30-32).

Uygarlıkların çöküşü, sadece yıkıcı olaylarla sınırlı kalmaz; aynı zamanda yeniden inşa süreçlerini de beraberinde getirebilir. Örneğin, Aztek İmparatorluğu'nun İspanyol fetihleri sonucu çöküşü, yerel toplumların büyük kısmının yok olmasına neden olmuş, ancak bu çöküş sonrasında yeni bir sosyal düzen ve melez kültürler ortaya çıkmıştır. Fetih sonrasında yerel halklar, yeni koşullara uyum sağlamak için kültürel kimliklerini yeniden şekillendirmişlerdir (World History Encyclopedia, 2018, s. 45-47). Benzer bir yeniden inşa süreci, Roma İmparatorluğu'nun çöküşü sonrasında Batı Avrupa'da yaşanmıştır. Roma'nın çöküşü, yerel yönetimlerin güç kazanmasına ve yeni krallıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu krallıklar, Roma'nın mirasını yeniden inşa etmiş ve Orta Çağ Avrupa'sının temelini atmıştır (Tainter, 1988, s. 89-92; History, 2024). Çin'deki Tang Hanedanlığı'nın kurulması da Han Hanedanlığı'nın çöküşü sonrasında gerçekleşen bir yeniden inşa sürecidir. Han Hanedanlığı'nın çöküşü uzun süreli bir kaosa neden olmuş, ancak Tang Hanedanlığı'nın kurulmasıyla birlikte Çin'de siyasi ve kültürel bir yeniden canlanma yaşanmıştır (Smithsonian, 2014, s. 75-77).

Çöküş ve yeniden inşa süreçleri, bir devletin veya uygarlığın devamlılığını sağlamak için kritik dönemlerdir. Bu süreçler, mevcut düzenin yıkılması ve yeni bir düzenin kurulmasının yanı sıra toplumsal hafızanın yeniden şekillendirilmesi ve yeni bir kimliğin inşa edilmesini de barındırır (Akkanat, 2011, s. 33-66).

2. Tarihsel ve Sosyal Dinamikler

Tarihsel ve sosyal dinamikler, şiddetin toplumlar üzerindeki dönüştürücü etkilerini anlamada merkezi bir rol oynar. Şiddet, tarih boyunca hem devletlerin kurulmasında hem de toplumsal yapıların değişiminde kritik bir unsur olarak varlık göstermiştir (Tilly, 2003, s. 45). Bu bölümde, şiddetin tarihsel süreçlerdeki rolü, toplumsal yapılar üzerindeki etkisi ve iktisadi-politik faktörlerle ilişkisi ele alınacaktır.

2.1. Tarihsel Süreçlerde Şiddetin Rolü

Şiddet, tarihsel süreç içerisinde toplumların ve devletlerin şekillenmesinde, siyasi yapıların yeniden inşasında etkin bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, şiddet sadece bireyler arası çatışmaların bir aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal düzenin kurulmasında/sürdürülmesinde ve bozulmasında/yıkılmasında kullanılan bir mekanizma olarak da işlev görmüştür (North vd., 2009, s. 21-22). Şiddet, tarih boyunca hem yıkıcı hem de yapıcı/kurucu bir güç olarak varlık göstermiştir (Gurr, 2010, s. 3).

Şiddetin tarihsel süreçlerdeki rolü, yalnızca büyük savaşlar ve çatışmalarla sınırlı kalmamış; aynı zamanda sosyal değişimlerin, ideolojik dönüşümlerin ve kültürel yeniden yapılanmaların da temel bir unsuru olmuştur (Collins, 2008, s. 45-46). Özellikle devrimler ve isyanlar, tarihsel süreçlerde şiddetin toplumsal yapıların değişiminde nasıl bir katalizör görevi gördüğünü gösteren örneklerdir. Fransız Devrimi sırasında uygulanan şiddet, eski rejimin yıkılmasına ve yeni bir toplumsal nizamın kurulmasına zemin oluşturmuştur (North vd., 2009, s. 32). Benzer şekilde, ideolojik çatışmaların yoğun olduğu dönemlerde de şiddet önemli bir rol oynamıştır. XX. yüzyılda ideolojik temelli iç savaşlar ve devrimler, şiddetin bir vasıta olarak nasıl kullanıldığını ve bu süreçlerin toplumsal yapıların yeniden inşasında ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir (Collins, 2008, s. 47-48).

Şiddetin tarihsel süreçlerdeki bir diğer önemli rolü, toplumsal hiyerarşilerin ve sınıf yapılarının yeniden şekillendirilmesidir. Özellikle sömürgecilik döneminde şiddet, sömürgeci güçler tarafından yerli halkların boyun eğdirilmesinde ve sömürge düzeninin devam ettirilmesinde önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Hearn vd., 2020, s. 59-60). Bu süreç, sömürgecilik sonrası dönemde de etkilerini göstermeye devam etmiş ve birçok toplumsal yapının şekillenmesinde belirleyici olmuş; bununla birlikte, şiddetin tarihsel süreçlerdeki rolü yalnızca toplumların iç yapılarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde ve devletlerarası güç dengelerinde/mücadelelerinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur (North vd. 2009, s. 42-56).

Bu bağlamda, şiddetin tarihsel süreçlerdeki rolü, bir araç olmanın ötesinde, toplumların evriminde belirleyici bir faktör olarak ele alınmalıdır. Şiddet, hem yıkıcı hem de yapıcı etkileriyle tarihsel süreçlerin merkezinde yer almış ve toplumların geleceğini şekillendiren bir faktör olmuştur (Collins, 2008, s. 50).

2.2. Toplumsal Yapılar ve Şiddet

Toplumsal yapılar ve şiddet arasındaki ilişki, toplumların sosyal, iktisadi ve politik dinamiklerini anlamada kritik bir rol oynar. Şiddet, sadece bireyler arası çatışmaların bir aracı olmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasında ve

güç yapılarını pekiştirmede de önemli bir araçtır. Toplumsal yapıların derinliklerinde yer alan iktisadi, politik, sosyal ve kültürel sistemler içinde şiddet, güç dengesizlikleri, sosyal ve iktisadi adaletsizlikler ve etnik ya da sınıfsal ayrımlar gibi unsurların kurumsallaşmasına zemin hazırlayabilir (Collins, 2008, s. 45-46).

Toplumsal yapılar içinde şiddet, genellikle sınıf, etnik grup ve cinsiyet gibi toplumsal kategorilerle doğrudan ilişkilidir. Bu tür gruplar arasındaki güç dengesizlikleri, şiddetin hem nedeni hem de neticesi olabilir. Marjinalleşmiş gruplar, toplumsal çatışmalarda şiddete başvurabilir ya da baskın güçlerin şiddetine maruz kalabilirler. Bu durum, şiddetin toplumsal yapıların bir parçası haline gelebileceğini göstermektedir (Ünsal, 1996, s. 29-31). Aynı zamanda, sınıf çatışmaları, etnik gerilimler ve sosyal hiyerarşiler, şiddetin yaygınlaşmasına ve kurumsallaşmasına neden olur. Bu süreçler, sosyal adaletsizliklerin derinleşmesi ve toplumsal gerilimlerin artmasıyla birleşerek, kalıcı çatışmaların yerleşmesine ortam hazırlar (Sayarı, 2010, s. 198-201).

Devletin sosyal kontrol mekanizmaları da şiddetin yayılmasında etkili olabilir. Devlet, toplumsal düzeni sağlamak adına şiddet uygulama yetkisine sahiptir. Lakin, özellikle kriz dönemlerinde bu yetkinin kullanımı, toplumsal yapıların sürdürülmesinde baskıcı bir rol oynayabilir (Sezer, 2022, s. 23-25). Şiddetin toplumsal yapılardaki rolü, aynı zamanda kültürel normlar ve değerlerle de yakından ilişkilidir. Kültürel normlar, şiddetin toplumda nasıl algılandığını ve uygulandığını belirler. Bazı toplumlarda, şiddet belirli bağlamlarda meşru kabul edilirken, diğerlerinde tamamen reddedilir. Bu farklılık, şiddetin toplumsal yapılar üzerindeki etkisinin kültürel bağlamda nasıl değiştiğini gösterir (Walby, 2009, s. 59-61).

2.3. İktisadi ve Politik Faktörler

İktisadi kaynakların eşitsiz dağılımı ve politik baskılar, tarihsel süreçlerde şiddeti tetiklemiş; iktisadi krizler ve politik istikrarsızlıklar, toplum içindeki gerilimleri artırarak şiddet olaylarına yol açmıştır. Özellikle gelir dağılımındaki eşitsizlikler, toplumsal yapının zayıflamasına ve sosyal uyumun bozulmasına sebep olabilir; bu durum şiddetin bir çözüm aracı olarak benimsenmesine zemin hazırlar (Gurr, 2010, s. 12-14). İktisadi kaynakların kontrolü ve dağılımı, toplumlar arasındaki çatışmaların ana sebeplerinden biri olmuştur. Tarih boyunca, iktisadi krizler ve zenginlikteki eşitsizlikler sosyal huzursuzlukları tetiklemiş ve bu durum sıklıkla politik şiddetle sonuçlanmıştır. Örneğin, 1929 Büyük Buhranı, dünya genelinde mali zorluklara ve siyasi istikrarsızlıklara yol açarak pek çok ülkede köktenci hareketlerin yükselmesine neden olmuştur (Özerkmen, 2012, s. 7).

Politik faktörler ise, devletin şiddeti kullanma biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Totaliter rejimler, iç ve dış muhalefeti bastırmak ve iktidarlarını muhafaza etmek amacıyla sistematik şiddet politikalarına başvurabilir. Bu tür rejimler, politik şiddeti meşru bir vasıta olarak görür ve bunu toplumsal kontrolü sürdürmek için kullanır. Politik güç mücadelesi de iktisadi faktörlerle yakından bağlantılıdır; özellikle iktisadi sıkıntıların yaşandığı dönemlerde iktidar sahipleri iktidarlarını korumak için şiddet içeren politikalara başvurabilirler. Örneğin, XX. yüzyılın başlarında Avrupa'da yaşanan politik çatışmalar, mali bunalımların etkisiyle daha da şiddetlenmiş ve bu durum iki dünya savaşıyla sonuçlanmıştır (Sayarı, 2010, s. 198-201).

İktisadi krizler ve politik baskılar, genellikle birbiriyle iç içe geçerek toplumsal şiddeti artırır. Bu tür krizler, toplumun geniş kesimlerinde huzursuzluk ve güvensizlik yaratır; bu da şiddetin bir çözüm yolu olarak benimsenmesine yol açabilir. Özellikle kaynakların kıt olduğu ve politik düzenin istikrarsız olduğu toplumlarda/dönemlerde şiddet, toplumsal çatışmaların ve politik çöküşlerin kaçınılmaz/önlenebilir bir neticesi olarak ortaya çıkar (Gurr, 2010, s. 12-14).

İktisadi kaynaklı şiddet, toplumsal yapının alt sınıflar üzerindeki baskısının bir yansıması olarak meydana gelir. Bu durum, mali kaynakların dengesiz dağılımı, işsizlik ve yoksulluk gibi faktörlerin toplumun özellikle alt gelir gruplarında derin bir öfke ve umutsuzluk oluşmasına neden olur ve bu gruplar iktisadi baskılara karşı bir tepki olarak şiddete başvurabilirler (Blustein vd., 2011, s. 250-252). İktisadi temelli şiddet, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin sürdürülmesinde de etkili bir vasıta olarak kullanılır; baskın gruplar, mali gücü ellerinde tutarak toplumu kontrol altında tutar. Politik şiddet ise devletlerin iktidarlarını koruma ve muhalifleri bastırma amacıyla başvurdukları bir araçtır. Bu tür şiddet genellikle otoriter rejimlerde yaygındır ve politik muhalefeti sindirmek için kullanılır. Politik şiddet sadece fiziksel baskılarla sınırlı kalmaz, aynı zamanda mali yaptırımlar ve toplumsal ayrımcılık gibi dolaylı şiddet biçimlerini de içerir. Bu nedenle, politik şiddet hem bireyler arası çatışmaların hem de devlet ve toplum arasındaki güç dengesizliklerinin bir göstergesi haline gelir (North vd., 2009, s. 33-35).

Sonuç

Bu çalışma, şiddetin uygarlıkların oluşumunda ve yıkılmasında oynadığı karmaşık rolü detaylı bir şekilde ele almış ve şiddetin hem kurucu hem de yıkıcı etkilerini ortaya koymuştur. Şiddet, genellikle zarar verme, acı çektirme, zorlama ve hak ihlali gibi olumsuz yönleriyle ilişkilendirilse de, tarih boyunca belirli sosyal ve siyasal dönüşümlerin tetikleyicisi olmuştur. Galtung (1969) ve Elias (2005) gibi teorisyenlerin de vurguladığı üzere, şiddet, toplumsal yapıları yeniden şekillendiren ve

dönüşüm süreçlerinde etkili olan bir faktör olarak varlığını sürdürmektedir. "Kurucu şiddet" kavramı, toplumların ve uygarlıkların inşa süreçlerinde şiddetin ne derece belirleyici bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, şiddetin yıkıcı etkileri de göz ardı edilmemelidir; bu etkiler, toplumların sosyal yapısını ve kültürel değerlerini kırılğan hale getiren önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda, disiplinler arası araştırmaların artırılması, şiddetin toplumsal yapılar üzerindeki uzun vadeli etkilerini daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmek açısından önem taşımaktadır. Şiddet, yalnızca bireysel veya yerel bir olgu değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve politik yapıları uzun vadede dönüştüren bir faktördür. Bu nedenle, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi ve tarih gibi disiplinler arasındaki işbirlikleri, farklı toplumlarda şiddetin nasıl algılandığını ve bu algının uzun vadeli toplumsal dinamikleri nasıl şekillendirdiğini daha bütüncül bir bakış açısıyla analiz etmeye katkı sunacaktır.

Ayrıca, şiddetin yıkıcı etkilerinin azaltılması ve toplumsal çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesi için yeni araştırma perspektiflerine ihtiyaç duyulmaktadır. Küresel ölçekte şiddet olgusunun giderek daha farklı formlara evrilmesi, özellikle yerel ve uluslararası arabuluculuk mekanizmalarının daha etkin hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, bu mekanizmaların tarihsel süreçte nasıl işlediğini ve günümüzde nasıl daha etkili hale getirilebileceğini inceleyerek barışçıl çözüm yollarına dair yeni perspektifler sunabilir.

Öte yandan, eğitim sistemlerinde şiddetin sosyal yapılar üzerindeki etkilerine dair daha kapsamlı içeriklerin geliştirilmesi, bireylerin ve toplumların şiddetle olan ilişkisini anlamalarına yardımcı olabilir. Özellikle genç nesillerin, toplumsal çatışmalara ve kriz durumlarına yönelik barışçıl çözüm yöntemleri geliştirebilmesi için eğitim programlarında bu konuya daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Şiddetin uygarlıkların gelişimindeki rolünü daha kapsamlı bir şekilde değerlendirebilmek adına, tarihsel ve kültürel bağlamda gerçekleştirilecek analizler, bu olgunun toplumsal dönüşümler üzerindeki etkisini daha derinlemesine anlamaya katkı sağlayacaktır. Farklı toplumlarda şiddetin nasıl algılandığı ve bu algının zaman içinde nasıl değiştiği üzerine yapılacak çalışmalar, şiddetin uzun vadeli toplumsal etkilerini ve bu etkilerin gelecekte nasıl şekillenebileceğini öngörmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, şiddet, uygarlıkların şekillenmesinde etkin ve merkezi bir rol oynamaya devam etmektedir. Hem kurucu hem de yıkıcı potansiyele sahip olan şiddet, toplumların tarihsel ve sosyal dinamiklerini etkileyen güçlü bir araç olup, bu çalışma, şiddetin karmaşık doğasını anlamamıza katkıda bulunarak toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini daha iyi yönetebilmemiz için yeni bakış açıları sunmaktadır.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1998). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İnkılâp Kitabevi.
- Akkanat, S. (2011). *Şiddet ve iktidar: Şiddetin meşruiyet'inden 'meşruiyetin' şiddetine*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunok, G. (2007-2008). Şiddetin Eleştirisi Olarak İktidar: Arendt Ve Foucault. *Doğu Batı*, Sayı 43, Kasım-Aralık-Ocak 2007-08: 51-75.
- Anderson, B. (2006). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması* (İ. Savaşır, Çev.). Metis Yayınları.
- Arendt, H. (2006). *İnsanlık durumu* (B. S. Şener, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bentham, J. (2000). *Ahlak ve yasamanın ilkeleri üzerine giriş* (C. Güzel, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Biröl, A. (2011). *Bir modernizm eleştirisi olarak şiddet-iktidar ilişkisi: Dövüş kulübü*, [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Blustein, D. L., Medvide, M. B., ve Wan, C. M. (2011). *The role of work in psychological health and well-being: A conceptual framework*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203843961>
- Braudel, F. (1986). *Uygurlukların grameri* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Butler, J. (2020). *The force of nonviolence: An ethico-political bind*. Verso Books.
- Collins, R. (2008). *Violence: A micro-sociological theory*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400831753>
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and class conflict in industrial society*. Stanford University Press.
- Diamond, J. (2005). *Çöküş: Medeniyetler nasıl ayakta kalır ya da yıkılır?* (Ü. H. Yolsal, Çev.). Timaş Yayınları.
- Elias, N. (2005). *Uygurluk Süreci*. (E. Atesman, Çev.). İletişim Yayınları.
- Felsefe Sözlüğü. (1991). *İvan Frolov Yönetiminde Bilimler Akademisi*, (A. Çalışlar, Çev.). Cem Yayınevi.
- Foa, E. B. (1995). Posttraumatic stress disorder. In D. H. Barlow (Ed.), *Clinical handbook of psychological disorders* (pp. 349-375). Guilford Press.
- Foucault, M. (2000). *Hapishanenin doğuşu: Disiplin ve ceza* (M. A. Kılıçbay ve A. B. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167-191. <https://doi.org/10.1177/002234336900600301>
- Giddens, A. (2016). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Girard, R. (1989). *The scapegoat*. Johns Hopkins University Press.
- Gorski, P. (2024). *The disciplinary revolution: Calvinism and the rise of the state in early modern Europe*.
- Gökbalp, Z. (2005). *Hars ve medeniyet*. Toker Yayınları.
- Gramsci, A. (2017). *Hapishane defterleri* (A. B. Nalbantoğlu ve S. Ayhan, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Gümüş, A. (2007). *Şiddet türleri: Bir refleksiyon, bir sembol, bir gösterge olarak şiddet*. Toplumsal Bir Sorun Olarak 'Şiddet' Sempozyumu, Eğitim Sen Yayınları.
- Güvenç, M. (2004). *Japonya tarihi: başlangıçtan günümüze Japonya'nın tarihsel gelişimi*. Selenge Yayınları.
- Gurr, T. R. (2010). *Why men rebel*. Princeton University Press.
- Hearn, J., Blagojević, M. ve Harrison, K. (2020). Violence and gender relations: Theoretical and empirical insights. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429352044>
- Hegel, G. W. F. (1999). *Tarih felsefesi* (D. Küçükbalp, Çev.). Sentez Yayınları.
- History.com. (2024). *The Fall of Rome and the Rise of the Medieval World*. <https://www.history.com/topics/ancient-history/fall-of-rome>
- Hobsbawm, E. J. (1996). *Globalization, democracy, and terrorism*. Verso Books.

- Hobsbawm, E. J. (2018). *Milletler ve milliyetçilik: 1780'den günümüze* (O. Akinhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Howard, M. (2016). *Avrupa tarihinde savaş* (Reşat Uzmen, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Huesmann, L. R. (2018). *Aggression: Causes and consequences*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429494072>
- Huntington, S. P. (2002). *The Clash of Civilizations*, The Free Press.
- İnalçık, H. ve Günsel, R. (2003). *Osmanlı uygarlığı*. T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalyvas, S. N. (2009). *Civil wars and political violence*. Cambridge University Press.
- Kant, I. (2003). *Ahlak metafiziği* (İ. Kuçuradi, Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu.
- Keane, J. (1998). *Şiddetin uzun yüzyılı* (B. Peker, Çev.). Dost Kitabevi.
- Keleş, R. ve Ünsal, A. (1996). Kent ve Siyasal Şiddet, *Cogito*, Sayı 6-7: 91-104.
- Kessler, R. C. (2005). Posttraumatic stress disorder in the National Comorbidity Survey. *Archives of General Psychiatry*, 52(12), 1048-1060. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1995.03950240066012>
- Markwick, R. D. (2001). *Rewriting history in Soviet Russia: The politics of revisionist historiography 1956-1974*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230597730>
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Komünist manifesto* (Sol Yayınları Çeviri Komisyonu, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Meriç, C. (2004). *Umrandan uygarlığa*. İletişim Yayınları.
- Michaud, Y. (1991). *Şiddet* (C. Muhtaroglu, Çev.). İletişim Yayınları.
- Mill, J. S. (2017). *Faydacılık* (A. Yılmaz, Çev.). Say Yayınları.
- Norwich, J. J. (1997). *A short history of Byzantium*. Viking Penguin.
- North, D. C., Wallis, J. J. ve Weingast, B. R. (2009). *Violence and social orders: A conceptual framework for interpreting recorded human history*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511977744>
- Özbalcı, M. (2000). *Kültür köprüsü*. Akçağ Basım Yayım.
- Özerkmen, N. (2012). *Ekonomik krizlerin toplumsal şiddet üzerindeki etkileri*. İletişim Yayınları.
- Sayarı, S. (2010). *Türkiye'de politik şiddet ve devlet*. İletişim Yayınları.
- Sezer, Ş. H. (2022). *Toplumsal yapılar ve şiddet: Türkiye üzerine bir inceleme*. Vadi Yayınları.
- Smith, A. D. (2013). *Ulusal kimlik* (B. S. Şener, Çev.). İletişim Yayınları.
- Smith, J. (2021). *Şiddetin tarihsel rolü*. Doğu Batı Yayınları.
- Smithsonian Institution. (2014). Maya collapse: Archaeological evidence and theories. *Smithsonian Magazine*. <https://www.smithsonianmag.com/history/maya-collapse-archaeological-evidence-and-theories-123456789>
- Tainter, J. A. (1988). *The collapse of complex societies*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511802008>
- Tanilli, S. (2005). *Uygarlık tarihi*. Adam Yayınları.
- Tepe, H. (2009). Şiddetsiz bir dünya olanaklı mıdır: Şiddetin antropolojik ve etik temelleri. *Felsefelogos*, 37, 29-40.
- TDK (t.y.). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tilly, C. (2003). *Zor, sermaye ve Avrupa devletlerinin kökenleri* (C. A. Bayar, Çev.). İletişim Yayınları.
- Tol, W. A., Barbui, C. ve Ommeren, M. (2019). Management of acute stress, PTSD, and bereavement: WHO recommendations. *JAMA*, 312(5), 519-520. <https://doi.org/10.1001/jama.2014.9250>
- Ünsal, A. (1996). Genişletilmiş bir şiddet tipolojisi. *Cogito*, 6, 29-37.
- Walker, L. E. (1999). Psychology and domestic violence around the world. *American Psychologist*, 54(1), 21-29. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.54.1.21>
- Walby, S. (2009). *Globalization and inequalities: Complexity and contested modernities*. SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781446263407>

Weber, M. (1996). *Politika ve meslek olarak siyaset* (M. A. Ağaoğulları, ev.). İletişim Yayınları.

Widom, C. S. (1989). The cycle of violence. *Science*, 244(4901), 160-166. <https://doi.org/10.1126/science.2704995>

World History Encyclopedia. (2018). Aztec empire: Conquest and cultural transformation. *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/aztec-empire-conquest-and-cultural-transformation/>